

*Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.):
Állami erőszak és kollektívizálás a kommunista diktatúrában.*

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 395 oldal.

A Horváth Sándor és Ö. Kovács József által szerkesztett tanulmánykötet írásainak egy része a 2012. december 14-én megrendezett *Kollektívizálás és állami erőszak* című konferencia előadásaira épül, másik része felkérésre született. A központi probléma a kollektívizálás, ami a kommunista utópia egyik legjellemzőbb eszméje volt; eredeti célja a gazdaság hatékonyságának növelése és a kommunista ideológia társadalomba történő átültetése volt. A négy blokkból álló kötet írásai rávilágítanak arra, hogy a kollektívizálás nemcsak a tulajdonformákat változtatta meg, hanem a társadalmi rítusokat és a modernizáció kelet-európai definícióját is.

A kötet nyitó blokkjában a fogalmi kereteket ismerteti a két szerkesztő. Horváth Sándor írásából megtudhatjuk, miként válhatott az erőszak az egyik legalapvetőbb állami „adminisztratív” eszközzé. Ö. Kovács József írásából pedig kiderül, hogy a kommunista ideológia alapját a modernizációs elmélettel azonosította az akkori hatalom. A kommunisták a „mezőgazdaság szocialista átszervezésével” gyors iparosítási folyamatot és a hagyományos struktúrák megváltoztatását hirdették. A kollektívizálás és az iparosítás folyamatára a városi népesség ellátásának igénye is nagy hatással volt. A kommunista vezetés tudatában volt annak, hogy a gazdasági növekedést kísérő kollektívizálást állami erőszak alkal-

mazása nélkül nem tudja véghez vinni. Az 1956 előtti erőszakos kollektívizálásokat követő 1958–1961 közötti újabb hullám már kevesebb fizikai kényszerrel zajlott.

A *Lokális konfliktusok* című blokkban a homogénnek ható országos szint helyett mikroléptékű tanulmányokon keresztül mutatják be a szerzők a kollektívizálás folyamatát. Varga Zsuzsanna írásában Mihálygergén vizsgálja, hogy miként reagáltak a kollektívizálás első szakaszában a mezőgazdaság átszervezésére a helyi hatalmi és társadalmi szereplők. A politikai és gazdasági változások okán átalakult falusi elit – az országos tendenciától eltérően – továbbra is a helyi társadalom tagjaiból került ki. A módosabb családok ellehetetlenítése Mihálygergére is jellemző volt; a „kulák” és „kétlaki” családokkal szembeni fellépéseket tárja fel a kutatás.

Farkas Gyöngyi írásában sorra veszi, hogy a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Bököny lakosai milyen eltérő formákat választottak a kollektívizálás elleni tiltakozásuk kifejezésére. A helyi lakosság hol a néma észrevétlenségbe burkolózva, hol röpcédulák terjesztésével, hol pedig tüntetések formájában szállt szembe a hatalom akaratával. A szerző többek között arra keresi a választ, milyen lépések vezettek odáig, hogy Bököny átszervezése csak a megye kollektívizálásának utolsó szakaszában valósult meg.

Fejér megye kollektivizálási folyamatait tárja fel esettanulmányában Czetz Balázs. Magyarországon 1945 előtt Fejérben volt a legmagasabb a nagybirtok aránya. A földosztást követően aztán megváltoztak az arányok és a kiosztott földeknek köszönhetően létrejött a termelősövetkezetek bázisát adó újgazdák társadalmi csoportja. A szerző az 1956 utáni megyei téészesítési kérdéskört vizsgálja, kitérve az erőszak különféle formáira (megemelkedett adóterhek, beszolgáltatási és adóhátralék-növekedések, fizikai erőszak, megfélemlítés), amelyek téeszekbe kényszerítették a paraszti társadalmat.

László Márton tanulmányából a székelyföldi kollektivizálás eseményeit ismerhetjük meg. A szerző áttekinti, hogy a magyarlakta területeken a kollektivizálás és az állami erőszak mennyire olvadt egybe. Az erőszak legitimálása 1949-ben kezdődött a kommunista párt hatalomra kerülésével, amely egyre drasztikusabb módon próbálta célját elérni. Az emberek életét a vetésterv, a beszolgáltatás, a terményelkobzás keserítette meg, de az adminisztratív és hatósági nyomásgyakorlás is jellemző volt, úgymint a megfélemlítés, a fenyegetés, vagy szélsőséges esetekben akár a gyilkosság.

Máté Gábor a kisparaszti gazdálkodás felszámolásával együttjáró természeti, táji változások hatásainak bemutatására törekszik a Baranya megyei Egyházaskozár példáján keresztül. A Szovjetunióból átvett kollektivizálási meggyőzési formák különbözően hatottak a parasztagzdáokra. Voltak akik a meggyőzés, a zsarolás hatására, mások a „kuláktalanítás” vagy az erőszakos agitáció miatt döntöttek a téeszbe való

belépés mellett. A parasztok ugyanakkor gyakorta választották a „kitérés” stratégiáját is. A társadalmi és üzemszervezeti változások a tájszerkezetben is módosulásokat hoztak. A táj korábbi megszokott formáját is átírta a természeti károkozással járó gépesítés.

Káli Csaba tanulmányában a zalai kollektivizálás társadalmi-történeti összefüggéseit kutatja. A szerző arra keresi a választ, hogy változott-e a társadalomban az erőszakos szövetkeztetés tapasztalata, és legitimálódott-e ez a folyamat. A tanulmány rávilágít arra, hogy az ország szovjetizálása állandó napirenden tartotta az erőszakot. A kényszerítés, a fizikai és verbális agresszió mellett az ígéretések is megszokottak voltak. A szigor csak a Nagy Imre hatalomra kerülését követő változásokkal enyhült.

Összességében a blokk tanulmányai rámutatnak arra a tényre, hogy a mezőgazdaság átszervezésével egyidőben a lokális társadalmak életébe történt beavatkozások célja a tradicionális társadalmi értékek átalakítása volt. A szerzők többszemponútú kutatásai a helyi gazdasági és társadalmi változások hatásait egyaránt figyelemmel kísérték.

A kollektivizálás társadalmiasítása című blokk írásai arról adnak áttekintést, hogy a szocialista rendszer idején miként tudták az állami erőszakot legitimálni és a téészesítést társadalmiasítani. Kunt Gergely tanulmányában egy fiatal testvérpár, Somlai Gizella (15) és Györgyi (21) megpróbáltatásain keresztül élhetjük át a kitelepítést korabeli naplójuk alapján. A lányokat és édesanyjukat a fővárosból telepítették Tiszaföldvára, mert az édesapa a második világháborúban

vezérőrnagyként szolgált a szerbiai fronton. Az írás azt taglalja, milyen lehetőségük volt a fiataloknak az érdekérvényesítésre és az ellenállásra.

Papp István arra keresi a választ, hogy a politikai rendőrség mit várt a gyakran fiatal, aluliskolázott falusi ügynököktől, akik egyszerre találták szembe magukat a hatalom erejével és a lokális társadalom normáival. Milyen szempontok alapján választottak embereket erre a tevékenységre, kik és milyen feladatokkal bízták meg őket, illetve állambiztonsági szempontból mennyire voltak eredményesek az eljárások?

Tóth Heléna írásában a társadalmi ünnepek és a kollektivizálás összefüggéseit kutatja. A mezőgazdasági kollektivizálás az ipari szocialista termelési viszonyok „uralmával” kezdődött, amellyel egy időben jelent meg a társadalom gyökeres átalakításának szerves részét képező „kulturális forradalom”. A szerző a szélesen értelmezett kollektivizálás szemszögéből az ünnepek és a kollektivizálás egymásra hatását, valamint az ehhez fűződő konfliktusokat mutatja be.

Gál András *A ménesgazda* című regényéből készült Kovács András filmje, amely az 1950-es évekbeli Magyarországon játszódik. Berta János tanulmánya azt vizsgálja, hogy a kollektivizálással együttjáró állami erőszak hogyan jelenik meg a két műben. A kollektivizálás a regényben és a filmben egyaránt a háttérre adja, de a politikai hatalom mechanizmusait tanulmányozza. Szilágyi Márton mélyfúrás-szerű vizsgálatokkal elemzi a tévesztés szempontjából a korszak legnagyobb visszhangot kiváltó regényeit, szembe-állítva azokat a korabeli kritikaelméleti

szempontrendszerrel. A fejezet összességében a kollektivizálás és a kultúra kapcsolódását elemzi a kultúra területén. Megtudhatjuk, miként lehet nyomon követni az irodalmi és a filmművészeti alkotásokban a kollektívizmus traumáját, tapasztalatát, illetve hogyan jelent meg az alkotásokban az adott kor történelme.

A *Nemzetközi kitekintés* című blokk a kelet-közép-európai országok kollektivizálási folyamatait és eredményeit helyezi történeti perspektívába. A tanulmányokból megismerhetjük az egyes országok kommunista vezetőinek a kollektivizálás irányába mutató elköteleződését és ahhoz kapcsolódó eszközeit. Baráth Magdolna írása a szovjet parasztságot érintő három szakaszban lezajlott kolhozosítási folyamatot tárja elénk. A hosszadalmas és komplex folyamat az 1917-es forradalom után kezdődött, de 1927 után vált erőteljessé. Az erőszakos állami beavatkozás mindenhol tömeges elégedetlenséget váltott ki az emberekből, ami az egyszerű tiltakozástól a szovjetellenes felkelésig terjedt. A kollektivizálás legsötétebb időszaka az 1932–1933-as éhínség volt. A 25–30 millió éhezőre és a 3–8 millió éhhalált halt emberre hivatkozva sikerült elérni a kollektivizálás szüneteltetését. 1935-től új szabályok mellett kezdték ismételtelen el a kolhozosítást, amelynek eredményeképpen 1940-re a parasztgazdaságok 96,9%-át kollektivizálták.

A lengyel kollektivizálási kísérletről Mitrovits Miklós tanulmányában olvashatunk. A második világháború után Lengyelország területe 20%-kal lett kisebb, ami nagymértékben befolyásolta a lengyel mezőgazdaság struk-

turális és tulajdoni viszonyait. Az új hatalom a helyi lakosságot földjuttatással próbálta megkötni. A Lengyel Munkáspárt 1948-ban kezdte meg a szövetkezesítést és a „kuláktalanítást”, ami nem járt sikerrel. A lengyel kollektivizálás kudarca a társadalom ellenállása mellett történelmi örökségükben gyökerezett.

Slachta Krisztina a keletnémet „szocialista mezőgazdaság” létrehozását és működését mutatja be. 1945-ben a kommunista vezetés a nagybirtok államosításával és a tulajdonosok kitelepítésével kezdte meg a keletnémet mezőgazdaság szovjet mintára történő átalakítását. Ezt követően a nagyparaszti gazdaságokat kolhozosították, amelyeket a többi magántulajdonú paraszti gazdaság is követett. A szövetkezesítéseket fizikai, pszichikai és adminisztratív nyomásgyakorlással próbálták elérni, nem sok sikerrel. A kényszer hatására kivándorlási hullám vette kezdetét és 15 ezer család hagyta el az NDK-t a berlini fal megépítése előtt.

Mitrovits Miklós további írásában a „sikerese” csehszlovák kollektivizálásról és annak következményeiről olvashatunk. A második világháborút követően a magyar és a német földbirtokosoktól kisajátított földeket az állam a szlovák gazdák között osztotta ki. A kollektivizálás három hullámban ment végbe Csehszlovákiában az egyes időszakokban, eltérő „sikerrel”.

A román kollektivizálás folyamatába enged bepillantást Stefano Bottoni. Romániában az 1945-ös földreform értelmében minden 50 hektárnál nagyobb földet kisajátított az állam. Elvették a magyarok, a németek és azon távollévők földjeit, akik

a Romániával korábban hadiállapotban lévő országokba menekültek. A román kollektivizálás kezdete 1949 volt, ekkor sajtótították ki azokat az 50 hektárnál nagyobb földterületeket, amelyeket a 1945-ös földreform során mentesítettek. Létrejöttek az első kollektív gazdaságok, miközben a „kulák” nagygazdákat adókkal sújtották. Erdély magyarlakta területeit véres megtorlások jellemezték, ahol a „kulákok” kivégzése sem volt ismeretlen. A parasztság ezekre az eseményekre felkelésekkel válaszolt, amelyek hatására a kollektivizálás üteme lelassult, így 1952 elején a kelet-európai országok közül Romániában kollektivizálták a legkevesebb földet.

Lukács B. György a jugoszláv kollektivizálás folyamatát ismerteti meg az olvasóval. Jugoszlávia soknemzetiségű és eltérő gazdasági területekkel bíró országgént elmaradott paraszti gazdaságot hagyott örökül a helyi kommunista hatalomra. Az 1945-ös agrárreform értelmében kárptólás nélkül elvették a földet a vagyonosabb gazdaktól, bankoktól és vállalatoktól, továbbá kisajátították a 3–5 hektárnál nagyobb földterületeket. A paraszti tulajdon ellen elkövetett gyakori fizikai erőszak hatására a parasztszámokban léptek ki a pártból. 1953-ban döntött a hatalom a szövetkezetek átszervezéséről, amely lehetőséget biztosított a lakosságnak a kilépésre is.

A bolgár kollektivizálás ellentmondásairól Demeter Gábor munkája ad képet. A kollektivizálás Bulgáriában ment végbe a leggyorsabban a szovjet fennhatóság alatt állt országok közül. 1945-ben fogadták el a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létesítéséről

szóló párthatározatot, és szovjet mintára megkezdődött a kollektivizálás. Egyre többen költöztek a városokba a vidéki parasztság sorából, aminek fő oka a városi lakosság falusi lakossághoz viszonyított nagyobb kenyéradagja volt. Közben a „kulákokra” is egyre több nyomás nehezedett, megnövekedtek a kvóták, a bírságok összegei. A parasztcsaládokra kiterjedő fizikai megfélemlítés mellett évente több száz kivégzés és több ezer deportálás írható a kollektivizálás számlájára. A bolgár diktatórikus rendszerben Európa leggyorsabb kollektivizációs folyamata zajlott le 1958-ig, amelyet a hatalom sikeresnek ítélt meg a földek 92%-os kollektivizálásával.

Az utolsó fejezet az egyes országok eltérően alakult kollektivizálási folyamatait és azok társadalomra gyakorolt hatásait veszi sorra. A kollektivizálásról és az ahhoz fűződő állami erőszakról készült nemzetközi összehasonlítás

önmagában hiánypótló munkának tekinthető.

A tanulmánykötet többszintű és komplex elemzést nyújt a hazai és a nemzetközi kollektivizálás megvalósulásáról és az azt kísérő állami erőszakról. A lokális és mikroszintű elemzések alapos helyzetképet tárnak az olvasó elé a hazai állami erőszak alkalmazásáról a kommunista diktatúra idején. A gazdag nemzetközi kitekintés pedig lehetőséget teremt a posztkommunista országok közötti összehasonlításra, amely a kollektivizálások problematikájának különböző aspektusait mutatja be. A politológia, a történelem, a szociológia és más rokon diszciplínák művelőinek egyaránt hasznos olvasmány a tanulmánykötet, amelyben a szerzők a kollektivizálást elszenvedőkkel mély sorsközösséget vállalva mutatják be tudományos elemzéseiket.

Mihály Renáta